

УДК 338.4 (035.3) (477) (340.144)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.30>

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Петруненко Я.В.,
*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу проблем модернізації господарського права та законодавства
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України»
ORCID: 0000-0002-1186-730X
e-mail: petrunenکو@yahoo.com*

Злобін Д.Л.,
*здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України»
ORCID: 0009-0004-9153-9745
e-mail: d.zlobin84@ukr.net*

Петруненко Я.В., Злобін Д.Л. Соціальне підприємництво як інструмент економічної реінтеграції ветеранів: український та міжнародний досвід.

У статті розглянуто соціальне підприємництво як ефективний правовий та економічний інструмент поствоєнної реінтеграції ветеранів у сучасному суспільстві. Досліджено європейський та англосаксонський підходи до розуміння явища соціального підприємництва, по результатах дослідження узагальнено, що обидва підходи сходяться на тому, що мета соціального підприємства – суспільний вплив важливіший за максимізацію прибутку. Аргументовано, що економічна реінтеграція передбачає перетворення ветерана з отримувача допомоги на активного учасника ринку, здатного самостійно забезпечувати себе і внесок якого в економіку визнається державою. Здійснено огляд чинного українського законодавства, а також законопроектів з питань соціального підприємництва та ветеранського бізнесу. Проведено аналіз ключових викликів, що стоять перед ветеранськими ініціативами в Україні, зокрема таких як: обмежений доступ до фінансування, фрагментарне правове регулювання, нестача системної підтримки з боку держави та інституцій.

На основі кейсів соціальних підприємств, створених ветеранами в Україні (зокрема, мережі Veteranano Group), виявлено соціально-правові передумови їх функціонування та правові бар'єри, які стримують їх розвиток. Представлено порівняльно-правовий аналіз міжнародних моделей підтримки ветеранського підприємництва, зокрема у США (SBA, VBOC, EBV), Великій Британії (X-Forces Enterprise) та Ізраїлі (Restart, Innovation Authority), які демонструють практичну ефективність законодавчо закріплених механізмів стимулювання соціальних підприємств.

Обґрунтовано необхідність створення в Україні спеціального правового режиму для соціальних підприємств із ветеранським компонентом, а також запропоновано комплекс інституційних рішень: запуск інкубаційних програм, пільгове оподаткування, цільове фінансування, менторська й освітня підтримка. По результатах проведеного дослідження сформульовано висновок про те, що соціальне підприємництво має потенціал стати не лише інструментом соціальної адаптації, а й фактором сталого економічного розвитку та згуртованості українського суспільства в умовах повоєнної трансформації.

Ключові слова: соціальне підприємництво, ветерани, економічна реінтеграція, ветеранський бізнес, правове регулювання, соціальна адаптація, інституційна підтримка, міжнародний досвід, сталий економічний розвиток, повоєнна трансформація.

Petrunenکو Ia.V., Zlobin D.L. Social entrepreneurship as a tool for economic reintegration of veterans: Ukrainian and international experience.

The article examines social entrepreneurship as an effective legal and economic instrument for the post-war reintegration of veterans in modern society. The article examines the European and Anglo-Saxon approaches to understanding the phenomenon of social entrepreneurship, and concludes that both approaches agree that the goal of a social enterprise is social impact more important than profit maximisation. It is argued that economic reintegration involves the transformation of a veteran from a recipient of assistance into an active market participant who is able to provide for himself/herself and whose contribution to the economy is recognised by the state. The author reviews current Ukrainian legislation and draft laws on social entrepreneurship and veteran business. The article analyses the key challenges facing veteran initiatives in Ukraine, including limited access to finance, fragmented legal regulation, and lack of systemic support from the state and institutions.

Based on the cases of social enterprises created by veterans in Ukraine (in particular, the Veterano Group network), the article identifies the social and legal prerequisites for their functioning and the legal barriers that hinder their development. The article presents a comparative legal analysis of international models of support for veteran entrepreneurship, in particular in the United States (SBA, VBOC, EBV), the United Kingdom (X-Forces Enterprise) and Israel (Restart, Innovation Authority), which demonstrate the practical effectiveness of legislatively enshrined mechanisms for stimulating social enterprises.

The author substantiates the need to create a special legal regime for social enterprises with a veteran component in Ukraine and proposes a set of institutional solutions: launching incubation programmes, preferential taxation, targeted financing, mentoring and educational support. Based on the results of the study, the author concludes that social entrepreneurship has the potential to become not only a tool for social adaptation, but also a factor of sustainable economic development and cohesion of Ukrainian society in the context of post-war transformation.

Key words: social entrepreneurship, veterans, economic reintegration, veteran business, legal regulation, social adaptation, institutional support, international experience, sustainable economic development, post-war transformation.

Постановка проблеми. Після початку російської військової агресії проблема економічної реінтеграції ветеранів набула надзвичайної актуальності для України. Наразі офіційно зареєстровано близько 1,2 млн. ветеранів [1], а після завершення війни, включно з членами родини, їх кількість зросте до 5-6 млн. осіб [2]. Близько 63% військовослужбовців після демобілізації хотіли б відкрити власний бізнес, що свідчить про значний потенціал підприємництва серед ветеранів. Водночас, майже 40% захисників очікують труднощів із працевлаштуванням при поверненні до цивільного життя, зумовлених браком навичок мирного часу, психологічними травмами та економічною нестабільністю [3]. У цих умовах соціальне підприємництво розглядається як перспективний інструмент вирішення подвійного завдання: забезпечення самозайнятості ветеранів та розв'язання нагальних суспільних проблем.

Проблематика економічної реінтеграції ветеранів у постконфліктних суспільствах досить давно досліджується в світі. Досвід США, Великої Британії, Ізраїлю й інших країн демонструє, що підтримка ветеранського підприємництва сприяє зниженню безробіття серед ветеранів та їхній успішній адаптації. В Україні, починаючи з 2014 р., сформувалося активне ветеранське бізнес-середовище (від піцерій до виробництва одягу і послуг безпеки), проте системна державна політика у цій сфері тільки формується.

Метою представленої статті є аналіз теоретико-правових засад соціального підприємництва й оцінка національного і міжнародного досвіду його використання для економічної реінтеграції ветеранів. Досягнення зазначеної мети передбачається вирішенням наступних **дослідницьких завдань**: визначити поняття соціального підприємництва й економічної реінтеграції, вивчити правове регулювання цієї сфери суспільних відносин в Україні і закордоном, дослідити вітчизняні кейси ветеранського бізнесу, зіставити їх із відповідними практиками у США, Великій Британії та Ізраїлі, розробити рекомендації для національного впровадження.

Стан наукової розробки. Питання соціального підприємництва як механізму економічної реінтеграції ветеранів активно розглядається в межах сучасного публічного, експертного та політико-правового дискурсу. Останні роки позначені зростанням інтересу до цієї проблематики, що зумовлено стрімким збільшенням кількості ветеранів в Україні, а також практичними результатами реалізованих ініціатив в Україні і закордоном. Окремі аспекти вказаної проблематики, такі як детермінанти соціально орієнтованої державної політики розвитку економічних відносин [4], особливості державної підтримки суб'єктів господарювання в умовах дії правового режиму воєнного стану [5] і надання їм з цієї метою відповідних податкових та митних пільг [6], аналіз європейського досвіду правового регулювання у сфері стимулювання малого підприємництва [7] та практики Ізраїлю щодо державної підтримки малого і середнього підприємництва у воєнних реаліях [8], питання меж державного впливу на економіку в умовах війни у контексті дотримання та реалізації соціально-економічних прав людини [9], стимулювання бізнесу до соціально-відповідальної поведінки та поваги до прав людини у сфері економіки [10], дослідження успішних кейсів практичної реалізації концепції корпоративної соціальної відповідальності бізнесу в Україні [11], раніше вивчалися й одним з авторів цієї статті, що сприяло подальшому глибокому зануренню у специфіку соціального підприємництва як механізму економічної реінтеграції ветеранів.

Слід сказати, що у вітчизняному публічному дискурсі загалом фіксується зростання інтересу до соціального підприємництва. У публікаціях О. Коваль [12] та Х. Федорової [13] наводяться українські приклади підприємств, які поєднують прибутковість із вдалим вирішенням соціальних проблем, зокрема залучення ветеранів, людей з інвалідністю, ВПО тощо. Актуальні проблеми, з якими наразі стикаються ветеранські підприємства, окреслено у вже згаданому аналітичному дослідженні Г. Сухорукової [3]. Зокрема, зауважується нестача доступу до фінансування, обмежена бізнес-грамотність, потреба в менторській підтримці і фаховому супроводі, а також відсутність сприятливого податкового середовища.

Предметом аналізу у статті стали норми перспективного законодавства, зокрема проектів Законів України «Про ветеранське підприємництво» та «Про соціальні підприємства». Окремим предметом дослідження стали конкретні кейси національного та зарубіжного досвіду у вказаній сфері. Зокрема, мережа ветеранських бізнесів *Veterano Group*, британських програм *Start Up Loans*, *Community Interest Companies*, американських освітніх і фінансових програм для ветеранів *SBA*, *VBOC*, *EBV* та *Bunker Labs*, а також *GI Bill*, що забезпечує доступ до освітніх програм з підприємництва. Досліджено й досвід Ізраїлю, зокрема програму *Innovation Authority* та платформи *Restart Global*, яка демонструє потенціал технологічного та креативного підприємництва для соціальної адаптації ветеранів, з особливим фокусом на підтримку ветеранів із пораненнями та ПТСР.

Проведений аналіз свідчить про поступову інституціоналізацію теми в українському правовому та науково-практичному полі, на тлі вже зрілих моделей міжнародної підтримки. Однак, національна система потребує комплексного підходу до формування правового статусу ветеранського соціального підприємництва, запуску спеціалізованих програм фінансування, супроводу та навчання, а також запровадження механізмів публічно-приватного партнерства.

Виклад основного матеріалу. Науковці із Національного інституту стратегічних досліджень соціальне підприємництво визначають як «бізнес, спрямований насамперед на соціальні цілі, прибутки якого використовуються переважно на саморозвиток, громадські справи чи розв'язання соціальних проблем» [12]. Соціальне підприємництво – це особлива модель бізнесу, що поєднує комерційну діяльність із досягненням суспільно важливої мети. У вказаному контексті слід підтримати думку Х. Федорової, що такий бізнес одночасно генерує дохід і вирішує соціальну проблему [13]. На практиці це проявляється у двоєдиній меті: *створенні соціальної цінності* (через продукти чи послуги для вразливих груп, громади тощо) та *отриманні прибутку* для забезпечення стійкості діяльності.

У світовій теорії виділяють дві основні традиції в розумінні цього явища – **європейську (континентальну)** та **англосаксонську**. Європейський підхід розглядає соціальне підприємництво як частину *соціальної економіки*, наголошуючи на колективних формах (кооперативах, асоціаціях) й інтеграції вразливих груп на ринок праці. Наприклад, у країнах ЄС діють правові форми на кшталт соціальних кооперативів або підприємств з суспільно корисною метою, що користуються податковими пільгами та реінтегрують прибуток у соціальні проекти. Натомість, англосаксонський підхід (що поширений у США, Великій Британії) більше акцентує увагу на інноваціях

окремих підприємців для розв'язання соціальних проблем. У цьому підході соціальне підприємство може набувати форм традиційних приватних компаній або неприбуткових організацій, але з підприємницьким духом; менше значення надається правовій формі, натомість більше значення відводиться фінансовій самодостатності. Разом з тим, обидва підходи сходяться на тому, що мета соціального підприємства – **суспільний вплив важливіший за максимізацію прибутку** [14].

Процес ресоціалізації ветеранів охоплює широкий спектр заходів з економічної реінтеграції, адаптації та соціальної інтеграції. З точки зору права, в Україні базовим нормативним актом, що визначає статус ветеранів та напрями їх соціального захисту, є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [15]. Проте, традиційно ветеранська політика зосереджувалася переважно на наданні пільг і виплат, які хоча й важливі, але недостатні для успішної реінтеграції в економіку. Сучасний підхід акцентує увагу на активних заходах – професійній підготовці, сприянні зайнятості та підприємництву ветеранів. Так, поняття «*ветеранське підприємництво*» було офіційно введено до українського правового поля лише нещодавно [16] саме з метою створення сприятливих умов для бізнес-ініціатив ветеранів та членів їх сімей. Однак, поки що лише на рівні законопроекту. *Економічна реінтеграція, по суті, передбачає перетворення ветерана з отримувача допомоги на активного учасника ринку, здатного самостійно забезпечувати себе і внесок якого в економіку визнається державою.*

Слід зауважити, що українське законодавство довгий час не містило прямих норм про соціальне підприємництво. Станом на початок 2020-х років соціальне підприємство в Україні не має особливого статусу, передбаченого законом. Підприємці фактично використовують наявні організаційно-правові форми – ФОП, ТОВ, громадські чи благодійні організації, кооперативи – для ведення соціально орієнтованого бізнесу. Перша спроба надати визначення на законодавчому рівні була ще у 2013 р. [17], тоді ж було запропоновано критерії віднесення суб'єктів господарювання до соціальних підприємств (зокрема, найменше 50% працівників – з незахищених груп, аналогічна частка клієнтів із таких категорій, реінвестування прибутку в соціальні проекти) та пільги для них. Однак ініціатива не була підтримана, у 2019 р. відповідний законопроект був відкликаний. Лише у 2023-2024 рр. з'явилися зрушення, в рамках яких передбачено законодавчу підтримку саме ветеранського бізнесу: 29 жовтня 2024 р. Верховна Рада України підтримала в першому читанні (прийняла за основу) проект Закону про ветеранське підприємництво [16], розроблений за участі Українського ветеранського фонду. Вказаний законопроект пропонує комплексну політику у сфері ветеранського бізнесу: податкові стимули, пріоритетне залучення до державних програм і закупівель, кредитування та часткову компенсацію відсотків, спрощення дозвільних процедур тощо. Важливо, що він охоплює підтримку не лише ветеранів, а й членів їхніх родин та сімей полеглих захисників. Таким чином, нашій країні на законодавчому рівні належить закріпити особливий статус ветеранських підприємств – крок, який давно зроблено в багатьох країнах світу.

Закордоном правове регулювання соціального підприємництва різниться. В країнах ЄС діють рамкові закони про соціальну економіку (наприклад, Закон Франції 2014 р. про соціальну і солідарну економіку [18]) та національні плани розвитку соціальних підприємств, що містять дефініції і підтримку для них. У Великій Британії ще у 2000-х роках введено поняття «*social enterprise*» на державному рівні, створено особливу організаційно-правову форму – *компанія суспільних інтересів* (CIC), яка має «*asset lock*» (блокування активів) та податкові пільги для соціального бізнесу [19]. США не мають федерального закону про соціальні підприємства, проте на практиці діють моделі на кшталт *B-Corp* (сертифіковані компанії, що дотримуються соціальних і екологічних стандартів) та державні програми підтримки підприємництва серед ветеранів, молоді, меншин тощо [20]. Для цілей нашого дослідження важливо, що у США і Великій Британії сформована спеціальна політика саме щодо ветеранського підприємництва: у законодавстві цих країн визначено статус «*veteran-owned business*», встановлено квоти або преференції при публічних закупівлях, діють урядові грантові та освітні програми для ветеранів, про що більш детально йтиметься далі.

Отже, соціальне підприємництво – багатоаспектне явище, яке поєднує благодійну місію з ринковими механізмами. В українських умовах йому бракує чіткого законодавчого статусу, проте є усвідомлення необхідності державної підтримки, особливо у контексті забезпечення інтеграції великої кількості ветеранів у післявоєнну економіку.

Досвід інших країн світу підтверджує, що інтеграція ветеранів через підприємництво може бути успішною лише за умови комплексної державної та суспільної підтримки. В подальшому у

межах нашого дослідження розглянемо приклади США, Великої Британії та Ізраїлю – держав з різними підходами, але спільним розумінням важливості економічного залучення колишніх військових – та порівняємо їх з українськими умовами.

Сполучені Штати Америки мають давню традицію ветеранського підприємництва. Історично ще після Другої світової війни багато ветеранів відкривали власні справи, а держава створювала для того сприятливі умови (наприклад, пільгові кредити за *GI Bill* [21]). Сьогодні в США близько 5,9% всіх бізнесів належать ветеранам, тобто понад 337 тисяч компаній із сумарною виручкою близько \$948 млрд. Ці підприємства забезпечують роботою майже 3,9 млн. найманих працівників – потужний мультиплікатор зайнятості. Влада США на законодавчому рівні стимулює ветеранів до бізнесу через систему федеральних програм. Зокрема, діє розгалужена мережа центрів *Veterans Business Outreach Center* (VBOC) при Агентстві малого бізнесу (SBA) [22], які надають консультації та організовують тренінги ветеранам-підприємцям. Ветерани, що повертаються до цивільного життя, проходять обов'язковий курс «*Boots to Business*» – основи підприємництва під час демобілізації, що проводиться Агентством малого бізнесу (SBA) спільно з Міністерством оборони США. Існують також спеціальні програми фінансування: Агентство малого бізнесу (SBA) гарантує позики для ветеранських малих і середніх підприємств, а законом встановлена ціль – не менше 3% державних контрактів мають виконувати компанії, що належать ветеранам-інвалідам війни. Окрім уряду, значну роль відіграють громадські ініціативи: наприклад, неурядовий Інститут ветеранів та військових сімей при Сіракузькому університеті (IVMF) реалізує безкоштовні бізнес-інкубатори *Entrepreneurship Bootcamp for Veterans* (EBV) та досліджує стан ветеранського бізнес-сектору [23]. Такі спільноти, як *Bunker Labs* [24], об'єднують ветеранів-стартаперів, пропонуючи менторство і мережу контактів по країні. Як результат, в США сформувалася екосистема підтримки ветерана-підприємця: від моменту звільнення зі служби (навчання, консультації) до розширення бізнесу (пільгові кредити, участь у публічних закупівлях). Це дозволило тисячам колишніх військових розпочати успішні компанії – від малого локального бізнесу до технологічних стартапів на кшталт *FedEx* чи *GoDaddy*, заснованих ветеранами. Для України американський досвід цікавий масштабом залучення приватного сектору і законодавчими гарантіями можливостей для ветеранів (квоти в публічних закупівлях тощо), що поки не реалізовано повною мірою у нашій країні.

У **Великій Британії** питання підтримки ветеранів теж є частиною державної політики. Британських ветеранів менше за чисельністю (близько 2 млн., або близько 3% населення). Традиційно у Великій Британії сильними є громадські організації ветеранів і державно-приватні партнерські організації, зокрема *X-Forces Enterprise* (XFE) – соціальне підприємство у формі CIC, що за підтримки уряду надає ветеранам та членам їхніх сімей навчання і допомогу в отриманні пільгових позик на організацію і ведення бізнесу [25]. Модель *X-Forces* демонструє успішне поєднання державного фінансування і експертизи приватного сектору у підтримці стартапів, започаткованих ветеранами. Варто зазначити, що британські ветерани досить часто започатковують бізнес у сфері консалтингу, безпеки, фітнесу, франшиз у сфері послуг – тобто застосовують лідерські навички, набуті в армії, у підприємстві.

Також у 2023 р. уряд Великої Британії заснував Офіс у справах ветеранів (*Office for Veterans' Affairs*) [26] та ініціював програму *Op PROSPER* щодо працевлаштування ветеранів (включно з підтримкою підприємництва існує традиція наставництва: чимало великих компаній, таких як *Sage* та ін., мають власні корпоративні програми підтримки ветеранського бізнесу). Особливістю британського підходу є *Армійський Ковенант* – суспільний договір, за яким громади й бізнеси добровільно зобов'язуються допомагати ветеранам (на практиці це може означати преференції при прийомі на роботу чи спеціальні програми розвитку). У нашому контексті британський досвід важливий тим, як інтегрувати ветеранську проблематику в діяльність бізнес-асоціацій і місцевих громад.

Ізраїльський підхід до реінтеграції військових визначається тим, що майже все населення Ізраїлю проходить через службу в ЦАХАЛ, а отже поняття «ветеран» є масовим явищем. Тут радше постає завдання реабілітації поранених ветеранів й підтримки тих, хто особливо потребує допомоги (наприклад, іммігранти – «самотні солдати»). У контексті підприємництва Ізраїль часто наводять як приклад успішної конверсії військових навичок у бізнес-стартапи. Відомо, що випускники елітних армійських підрозділів (зокрема, легендарного розвідувального підрозділу Unit 8200) після служби масово засновують високотехнологічні компанії – цей феномен навіть став частиною бренду «*Startup Nation*». При цьому, держава усіляко заохочує такий перехід: кожен

демобілізований отримує так званий «пакет демобілізованого» – грошову суму («*nikhadon*»), яку можна використати на навчання чи відкриття бізнесу [27]. Також уряд фінансує спеціальні акселератори для ветеранів. У 2024 р., після чергової хвилі мобілізації, Управління інновацій Ізраїлю спільно з Міністерством оборони запустили програму на 10 млн. шекелів з навчання технологічного підприємництва для резервістів та звільнених військових. Програма передбачає навчальні курси і гранти на запуск стартапів у галузі хай-тек, що має допомогти ветеранам використати свій командний і технічний досвід у цивільному секторі. Окрім безпосередньо держави, в Ізраїлі активно діють громадські організації: скажімо, фонд *Restart* [28] й ініціатива *Makers for Heroes* [29] об'єднують винахідників і підприємців для розробки адаптивних технологій для поранених ветеранів (протези, девайси), а організація *Nefesh B'Nefesh* допомагає іммігрантам-ветеранам започаткувати кар'єру чи бізнес в Ізраїлі, надаючи консультації та безвідсоткові кредити. Як видно, ізраїльський досвід дещо двоякий: з одного боку, підприємництво ветеранів інтегроване у загальний підприємницький дух країни (де фактично кожен молодий ветеран – потенційний стартапер), з іншого – є точкові зусилля для підтримки тих груп, що можуть відставати (поранені, нові репатріанти). Для України цей приклад цікавий тим, як військові інновації можуть давати імпульс економіці: варто заохочувати ветеранів, особливо тих, які володіють технічними навичками, до створення власних продуктів та технологій (наприклад, виробництво дронів, IT-безпека тощо), як це роблять в Ізраїлі.

Отже, слід підсумувати, що усі три розглянуті країни – США, Велика Британія, Ізраїль – мають більш інституційну історію роботи з ветеранами, ніж Україна, яка наразі лише формується як поствоєнне суспільство. Проте, деякі елементи їхнього досвіду вже впроваджуються у нас. Так, український уряд за підтримки США створює мережу консультацій (подібно до *VBOC*), грантові програми (аналог *SBA loans*) та онлайн-ресурси (як британські довідники). З іншого боку, в Україні все ще немає такого масштабного залучення приватного капіталу до ветеранських ініціатив, як у США (де діють венчурні фонди саме для ветеранів), чи такої мережевої кооперації, як в Ізраїлі (де колишні співслужбовці підтримують один одного у бізнесі). Також різниться структура економіки: в США та Великій Британії ветерани часто інтегруються у зрілий малий бізнес-сектор, тоді як українська економіка наразі переживає шок війни і відбудову. Водночас, спільним є усвідомлення, що ветерани – це важливий ресурс розвитку, а не тягар. У всіх країнах держава інвестує у їхню освіту, надає стартові можливості і символічне визнання (через нагороди, конкурси, спеціальне брендування на кшталт «*Створено Захисниками*» в Україні). Отже, можна узагальнити, що міжнародний досвід підтверджує доцільність розвитку ветеранського підприємництва і дає Україні корисні рецепти – від пільгового кредитування до менторських мереж, – які можна адаптувати з урахуванням наших реалій.

Вже можливо констатувати, що ветеранські підприємства сприяють поверненню колишніх військових до активного життя у громаді. Робота у власному бізнесі або в команді інших ветеранів дає відчуття причетності, командного духу, схожого до військового, але вже в мирному контексті. Це допомагає зняти психологічну напругу перехідного періоду. Крім того, такі бізнеси часто взаємодіють із цивільним населенням (клієнтами, партнерами), що руйнує бар'єр «військовий-цивільний». Ветерани перестають сприйматися як відокремлена група, натомість стають підприємцями, роботодавцями, сусідами по ринку. Наприклад, ресторани *Veterano Pizza* об'єднали у своїх колективах ветеранів і людей без досвіду війни, створивши простір, де всі рівні і працюють задля спільної мети. Це модель мікроінтеграції, яка в масштабах суспільства означає поступове зменшення соціальної напруги і упереджень. Також ветеранські соціальні підприємства дуже часто беруться вирішувати проблеми своїх побратимів (працевлаштування інвалідів, психологічна підтримка, розвиток навичок). Через це вони доповнюють (а подекуди й замінюють) державні соціальні служби, виступаючи своєрідними «точками входу» ветеранів у мирне життя. Соціальна інтеграція ветеранів через бізнес веде до зміцнення громадянського суспільства – з'являється прошарок активних громадян-лідерів, які мають високий рівень мотивації і довіри в громаді (адже вони захищали країну) і тепер вчаться розв'язувати соціально-економічні проблеми.

На основі проведеного аналізу можливо сформулювати низку рекомендацій, які б сприяли більш ефективному використанню соціального підприємництва для економічної реінтеграції ветеранів в Україні:

Спеціальний правовий статус соціального (у т.ч., ветеранського) підприємства. Варто прискорити ухвалення спеціального законодавства, що офіційно визнає соціальні та ветеранські

підприємства як окремих суб'єктів господарювання. Закон має надати чіткі критерії (частка працевлаштованих ветеранів чи інший соціальний показник) і встановити для таких підприємств податкові та регуляторні преференції. Зокрема, розумним кроком було би звільнити соціальні підприємства від податку на прибуток на перші кілька років діяльності чи до досягнення певного рівня доходу – як це пропонувалося ще у законопроекті 2013 р. Також необхідно передбачити пріоритетний доступ соціальних та ветеранських підприємств до участі у державних програмах (грантах, держзамовленнях, публічних закупівлях). Ухвалення профільного закону про ветеранське підприємництво необхідно розглядати як перший крок; наступним має стати комплексний закон про соціальне підприємництво, який би охопив більш широке коло соціальних ініціатив (не обмежуючись лише ветеранами). Спеціальний правовий статус надасть ветеранам-підприємцям більше впевненості, а інвесторам – стимул підтримувати такий бізнес.

Розвиток інституційних механізмів підтримки. Необхідно зміцнювати існуючі й започатковувати нові інституції, що опікуватимуться професійною адаптацією ветеранів. *Український ветеранський фонд* потребує забезпечення стабільним фінансуванням й розширенням його програмних можливостей (слід збільшити обсяги грантів «*Варто*», започаткувати мікрокредитування під низькі відсотки). Представляється доцільним створити при Міністерстві у справах ветеранів України окремий підрозділ чи агенцію, відповідальну за підприємництво ветеранів, яка б координувала зусилля з Міністерством економіки України, Міністерством цифрової трансформації України та іншими ЦОВВ. На місцевому рівні варто розвивати ветеранські бізнес-хаби – на базі центрів *Дія.Бізнес* чи *Veteran Hub*, – де ветерани можуть отримати весь спектр послуг (консультації, навчання, кооперація). Важливим механізмом може стати інститут «*ветеранських асистентів*» при громадах: такі асистенти могли б допомагати ветеранам складати бізнес-плани, шукати партнерів, оформлювати документи для започаткування власної справи. Крім того, потрібна міжвідомча координація: забезпечити, щоб у програмах служби зайнятості, Мінекономіки, місцевих адміністрацій враховувалися потреби саме ветеранів. Інституційний механізм – це також цифрові рішення: розвиток порталу *e-Ветеран* з розділом бізнес-можливостей, інтеграція баз даних щодо вакансій, грантів та навчання, доступних для ветеранів.

Розширення системи партнерства з міжнародними організаціями. Україна має активно залучати міжнародний досвід і ресурси для підтримки ветеранського підприємництва. Доцільно укласти меморандуми про співпрацю між Міністерством у справах ветеранів України та такими організаціями, як Програма розвитку ООН, Міжнародна організація з міграції, Агентство США з міжнародного розвитку, Міжнародна дослідницька та обмінна рада, з фокусом на економічну інтеграцію. Це могло б отримати прояв у спільних проектах – приміром, створення *міжнародного фонду інвестицій у ветеранські стартапи* (за фінансової участі міжнародних донорів та коштів державного бюджету), який на конкурсній основі підтримував би масштабування найуспішніших ветеранських бізнесів. Слід перейняти досвід програми *EU/IOM* з навчання ветеранів й розширити її: залучити європейських експертів до проведення тренінгів, стажувань українських ветеранів-підприємців закордоном. Особливу увагу варто приділити партнерству з країнами, де є схожі за духом ініціативи – наприклад, обмін досвідом з американськими *VBOC* чи британською *X-Forces Enterprise*. Вказане може включати спільні онлайн-програми наставництва: успішні західні підприємці-військові могли б стати менторами для українських стартапів ветеранів. Також варто залучати гранти міжнародних фінансових інституцій (EBRD, Світового банку) саме під програми ветеранського малого бізнесу – такі переговори може ініціювати уряд України. Партнерство повинно бути і на рівні неурядового сектору: зокрема, необхідно розширювати участь українських ветеранських організацій у глобальних мережах (наприклад, таких як *Veterans Entrepreneurship Coalition*) з метою отримання знань і просування інтересів наших ветеранів на міжнародній арені.

Модернізація політики зайнятості ветеранів. Ринок праці після війни буде перенасичений робочою силою, відтак слід уже зараз розробляти заходи, аби ветерани не опинилися осторонь. По-перше, варто запровадити *програму ваучерів на освіту для ветеранів* (або продовжити і розширити наразі існуючу систему ваучерів на навчання) для того, щоб кожен охочий підприємець мав можливість безкоштовно пройти курси бізнес-планування, маркетингу, ІТ-навичок. По-друге, слід надати податкові стимули працедавцям, які наймають ветеранів: зниження ставки єдиного соціального внеску чи компенсація витрат на адаптацію робочого місця (як це функціонує щодо людей з інвалідністю). Це спонукатиме діючий бізнес брати у команду ветеранів, що для багатьох з них стане першим кроком перед запуском власної справи (отримавши досвід роботи в цивіль-

ному секторі, потім однозначно легше стартувати самостійно). По-третє, розробити спеціальні програми для ветеранок та інших вразливих груп (молодих ветеранів, ветеранів з інвалідністю). Жінки-військові після повернення зі служби потребують додаткової підтримки для відкриття бізнесу (як приклад, мікрогрантів на кшталт конкурсу «Відважна» від Дія.Бізнес). Політика зайнятості ветеранів обов'язково має бути інклюзивною, враховувати різні потреби: від гнучких умов (для поранених) до психологічного супроводу на робочому місці. Крім того, слід передбачити, щоб ветерани повною мірою користувалися загальнонаціональними програмами відбудови – наприклад, пріоритетне залучення ветеранських підприємств до відбудови інфраструктури (що вже закладається в державну політику).

Популяризація культури підприємництва серед ветеранів. Держава і суспільство мають надсилати позитивний сигнал ветеранам: «Бізнес – це гідний шлях продовжити службу країні в мирний час». Відтак, доцільно реалізувати інформаційну кампанію, яка б висвітлювала успішні історії ветеранів-підприємців – як національні, так і міжнародні. З цією метою, вже зараз слід активно просувати бренд «*Створено Захисниками*» для маркування товарів і послуг від ветеранського бізнесу – це приверне клієнтів і партнерів, підвищить впізнаваність продукції. Запровадження щорічного конкурсу чи премії «Кращий ветеранський бізнес року» під егідою Міністерства економіки України та Міністерства у справах ветеранів України стимулюватиме здорове ринкове змагання і мотивацію до вдосконалення. У систему перепідготовки військовослужбовців, що ще служать, варто включити модулі про можливості підприємництва після звільнення, аби ще на етапі планування цивільного життя вони були належним чином обізнаними про такий варіант.

Звісно, реалізація цих рекомендацій потребує політичної волі, ресурсів і тісної співпраці між різними секторами – урядом, бізнесом, громадянським суспільством та міжнародними партнерами. Проте, інвестиції у ветеранське соціальне підприємництво обіцяють значні дивіденди для України на шляху відновлення та розвитку.

Висновки. По результатах проведеного нами дослідження можливо сформулювати наступні узагальнюючі висновки. Соціальне підприємництво ветеранів є перспективним інструментом вирішення одночасно і соціальних, і економічних завдань, котрі постають перед нашою країною як поствоєнним суспільством. Проведений аналіз показав, що ветерани, отримавши підтримку у започаткуванні власної справи, успішно реінтегруються в економіку, створюють робочі місця для себе та інших, виступають носіями культури відповідального бізнесу. Український досвід 2014–2025 рр. підтверджує це: зросла ціла низка ветеранських підприємств – від піцерій і швейних цехів до IT-стартапів, – які довели свою життєздатність і суспільну користь. Соціальне підприємництво ветеранів в Україні наразі вже перестає бути поодиноким феноменом, перетворюючись на чинник економічного зростання і соціальної консолідації, а тому заслуговує всебічної підтримки і подальшого наукового супроводу. Одночасно, міжнародний досвід (США, Великої Британії, Ізраїлю та ін.) надає Україні дорожню карту, як посилити цей рух – через законодавче визнання, фінансові стимули, освітні програми, партнерства. Ветеранське підприємництво відіграє важливу роль у поствоєнному відновленні, сприяючи соціальній згуртованості, економічному зростанню на місцях та формуванню позитивного іміджу ветерана як будівничого миру, а не лише воїна.

Для максимального використання можливостей цього потенціалу необхідна цілеспрямована політика підтримки: спеціальний правовий статус і пільги, розбудова інфраструктури підтримки (фонди, хаби, консультації тощо), залучення міжнародних ресурсів, адаптація програм зайнятості та широка популяризація ветеранського бізнесу. Реалізація рекомендованих заходів забезпечить тисячам ветеранів можливість реалізувати свій лідерський хист у підприємстві, зменшить ризики маргіналізації і бідності у ветеранському середовищі, додасть динамізму процесу національної відбудови.

Наукове та практичне значення проведеного дослідження полягає у тому, що успішна реінтеграція ветеранів через соціальне підприємництво здатна перетворити значну частину працездатного населення з бенефіціарів допомоги на активних учасників ринку. Це зміцнить економічну стабільність та безпеку держави, адже ветерани стають «агентами змін», які і в мирний час роблять внесок у розвиток країни. Перспективи подальших досліджень вбачаються у детальному вивченні ефективності конкретних програм (наприклад, аналіз результатів ветеранських грантів *«Робота* чи навчальних курсів), моніторингу потреб різних категорій ветеранів-підприємців (жінок, людей з інвалідністю, молоді) та розробці на основі цього таргетованих рішень. Не менш цікавим напрямом подальших наукових розвідок є вивчення довгострокового впливу ветеран-

ського підприємництва на громади – чи стають ветерани локальними лідерами бізнес-об'єднань, благодійних ініціатив тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Засновник Veterano Pizza: «Навіть соціально відповідальний бізнес – в першу чергу бізнес» / Сана Власова; Медіа Великих Історій. *Zagoriy Foundation*. URL: <https://media.zagoriy.foundation/speczproyekty/zasnovnyk-veterano-pizza-navit-soczialno-vidpovidalnyj-biznes-v-pershu-cherghu-biznes>.
2. Кількість ветеранів зростає до 5-6 мільйонів осіб / Інна Літвин. *Кореспондент.net*. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4689822-kilkist-veteraniv-zroste-do-5-6-milioniv-osib-minveteraniv>.
3. Ганна Сухорукова. Ветеранський бізнес в Україні: труднощі, потреби та можливості. Інформаційний веб-портал «*Kyivstar Business Hub*». URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/veteranskij-biznes-v-ukrayini-trudnoshhi-potrebi-ta-mozhливosti>.
4. Petrunenko Ia., Podtserkovnyi O., Kulinich O. Determinants of socially oriented state policy of economic relations development. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 10(6). P. 1732–1740. DOI: [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.6\(44\).16](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.6(44).16).
5. Петруненко Я.В. Особливості державної підтримки суб'єктів господарювання в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 2. С. 30–35. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.6>.
6. Петруненко Я.В. Особливості надання податкових та митних пільг суб'єктам господарювання в умовах дії правового режиму воєнного стану в аспекті ефективного використання державних коштів. *Право і суспільство*. 2023. № 5. С. 78–86. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.13>.
7. Петруненко Я.В. Європейський досвід правового регулювання у сфері стимулювання малого підприємництва: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2023. № 64. С. 84–88. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.64.17>.
8. Петруненко Я.В. Державна підтримка суб'єктів малого і середнього підприємництва в умовах дії правового режиму воєнного стану: досвід Ізраїлю. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2024. № 69. С. 180–185. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.69.37>.
9. Петруненко Я.В., Джабраїлов Р.А. Межі державного впливу на економіку в умовах війни у контексті дотримання та реалізації соціально-економічних прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 82. Т. 1. С. 406–412. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.65>.
10. Петруненко Я.В. Шляхи стимулювання бізнесу до соціально відповідальної поведінки та поваги до прав людини у сфері економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 83. Т. 1. С. 340–345. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.51>.
11. Петруненко Я.В. Практична реалізація концепції корпоративної соціальної відповідальності бізнесу в Україні: досвід успішних кейсів. *Formation of a new economic area: methodology, theory, practices*: International Scientific Conference (Sept. 20-21, 2024. Klaipeda, Lithuania). Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024, p. 46–49. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-471-9-14>.
12. Коваль О.П. Зарубіжний досвід соціального підприємництва і перспективи його застосування в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-02/az_socpidpriemnictvo_16_022024.pdf.
13. Христина Федорова. Як розвивати соціальне підприємництво: особливості бізнесу та українські кейси. Інформаційний веб-портал «*Kyivstar Business Hub*». URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/yak-rozvivati-soczialne-pidpriyemnicztvo-osoblivosti-biznesu-ta-ukrayinski-kejsi>.
14. X-Forces Enterprise. URL: <https://www.gov.uk/support-for-veterans/x-forces-enterprise>.
15. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII / Верховна Рада України. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.

16. Проект Закону про ветеранське підприємництво, реєстр. № 10258 від 13 листопада 2023 р. / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=10258&conv=9>.
17. Проект Закону про соціальні підприємства, реєстр. № 2710 від 23 квітня 2015 р. (відкликаний 29 серпня 2019 р.) / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54903.
18. LOI No. 2014-856 du 31 juillet 2014 relative à l'économie sociale et solidaire. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000029313296>.
19. Community Interest Companies Guidance. What is a CIC? URL: <https://www.gov.uk/government/publications/community-interest-companies-how-to-form-a-cic/community-interest-companies-guidance-chapters>.
20. Veteran-owned businesses. U.S. Small Business Administration. URL: <https://www.sba.gov/business-guide/grow-your-business/veteran-owned-businesses>.
21. About GI Bill benefits. U.S. Department of Veterans Affairs. URL: <https://www.va.gov/education/about-gi-bill-benefits>.
22. Veterans Business Outreach Center (VBOC) program. U.S. Small Business Administration. URL: <https://www.sba.gov/local-assistance/resource-partners/veterans-business-outreach-center-vboc-program>.
23. Entrepreneurship Bootcamp for Veterans (EBV). D'Aniello Institute for Veterans and Military Families. Syracuse University. URL: <https://ivmf.syracuse.edu/programs/entrepreneurship/start-up/ebv>.
24. Bunker Labs Programs. D'Aniello Institute for Veterans and Military Families. Syracuse University. URL: <https://ivmf.syracuse.edu/programs/entrepreneurship/bunker-labs>.
25. X-Forces Enterprise. URL: <https://x-forces.com>.
26. Office for Veterans' Affairs. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/office-for-veterans-affairs>.
27. Innovation Authority and Ministry of Defense Launch a Unique 10 Million NIS Program for Training and Promoting Technological Entrepreneurship for Reserve and Discharged Soldiers. *Israel Innovation Authority*. URL: https://innovationisrael.org.il/en/press_release/innovation-authority-and-ministry-of-defense-launch-a-unique-10-million-nis-program-for-training-and-promoting-technological-entrepreneurship-for-reserve-and-discharged-soldiers.
28. Israeli Innovators Transform Lives Of Injured Veterans With Breakthrough Creations Restart. URL: <https://restartglobal.org/en/israeli-innovators-transform-lives-of-injured-veterans-with-breakthrough-creations>.
29. Restart Makers for Heroes. URL: <https://restartglobal.org/en/makers-for-heroes-2>.